

For some time Sangushkos held high office in the Grand Duchy of Lithuania and Rzeczpospolita – Volyn marshal, mayors of Volodymyr, Lutsk, Zhytomyr and Bratslav, Kyiv governor, and Roman Sangushko held the position of Lithuania Hetman. Sangushko princely family had a family coat of arms, entitled «Pursuit» with the text in two words «Convinced».

Among Volyn magnaterly in XIX – early XX century there was an outstanding Sangushko princely family, which was the largest owner of industry and land in South-East Volyn (now – the northern part of Khmelnytsky region).

Having significant capital, Sangushkos invested it into the construction of industry enterprises, breeding, cultivation of highly productive dairy cattle, thoroughbred horses, owned shares and became shareholders of domestic and foreign companies, actively conducted internal and external trade, superseding European competitors, organized credit unions, banks.

Sangushkos' palaces and parks in Zaslav, Slavuta and Antoniny (current towns of Khmelnytsky region) were great cultural centers of Volyn. All that was kept there – books, manuscripts, pictures, products made of crystal, porcelain, pottery, bronze, gold and silver – was priceless. Huge historical, scientific and educational interest made up archaeological finds. Palace Library in Slavuta had over 5000 volumes. There were priceless manuscripts, letters, certificates, Polish chronicles, liturgical books, letters of Hetman Petro Doroshenko.

The most valuable was archive of Sangushkos-Lyubartovychs in Slavuta. The oldest there were acts and deeds of 1237, before the invasion of Batu. There were cases on history of the Cossacks before the war led by Bohdan Khmelnytsky, and chronicles of the war between Tsar Ivan the Terrible and King Sigismund Augustus, a lot of maps and plans of estates of the princely family. This all «followed the smoke» in 1917, when bolshevik soldiers broke into the estate, brutally killing elderly Prince Roman Sangushko. Part of the archive was taken to Humnysk (now Lviv region). It was mainly family archive.

However, as if anticipating disturbing and sad events of the 20s in XX th century, Prince Roman Sangushko in the late nineteenth century makes attempt to publish a part of Archives. The article presents the description of 1–7 volumes of «Archiwum Książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie», which was published in Lviv in 1887–1910 edited Sigismund Radziminsky, Peter Skobelsky and Bronislaw Gorceac.

The issued archive of princes Sangushko due to diligence of bright representative of the kin Roman Sangushko enables to trace the course of history of Western Ukraine lands in the Grand Princedom of Lithuania, Rzeczpospolita, Austro-Hungarian and Russian empires. Gathered in the estate of princes Sangushkos in the town of Slavuta, archive consisted of handwritten letters and acts that touched the history of the ancient princely families of Ostrog, Zaslavsky, three lines of princes Sangushkos that somehow were woven into the history of the princely elite during the XV–XIX centuries and reflect the political and socio-economic history of Ukraine.

Keywords: archive, princely family, estate, property, castle, Volyn, princes Zaslavsky, Ostroh, Sanguszkos, Volyn, Zaslav, Lviv, Ukraine, Slavuta.

До редакції надійшла 27.02.2017.

УДК 949(477),,14/17”:070(051),,1910/1913”

© Галина Коцур
(Київ)

ВІЗІ ІСТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦТВА НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ «ДНІПРОВІ ХВИЛІ» (1910–1913 РР.)

У статті йде мова про український ілюстрований тижневик, який виходив у Катеринославі 1910–1913 рр. Відображено періодичність його видруку, ціну, редакційний склад, основну мету та завдання. Наголошується, що видання відіграло важливу роль у висвітленні національно-культурного життя українців, захисті та пропагуванні української мови, відображенні історичного минулого українського народу, розвитку національної самосвідомості, національного відродження Наддніпрянської України.

На сторінках «Дніпрових хвиль» опубліковано великий масив матеріалів з історії козацтва, Запорозької Січі та визначних постатей козацької доби. У центрі ґрунтовних історичних публікацій, науково-популярних нарисів, літературних творів, хронік, заміток, інформаційних повідомлень, рецензій – тема запорозького козацтва. На шпальтах «Дніпрових хвиль» знаходимо

матеріали про заснування Запорозької Січі, українську колонізацію краю, економічний розвиток, зимівники, торгівлю, козацький побут.

Висвітлено бачення авторами публікації військово-адміністративного устрою Запорозької Січі, виборів козацької старшини, стосунків із сусідніми країнами. Окрема частина матеріалів стосується релігійності запорожців, їх благодійної діяльності. Подаються унікальні дані про Самарський монастир, запорозький собор у Новомосковську, церкву Георгія Побідоносця у Петриківцях, козацькі ікони тощо. У часописі опубліковані також спогади старожилів про запорожців, легенди та оповідання про славних козаків. Є матеріали іноземців про Запорозьку Січ.

У центрі козацької тематики, як рядові запорожці, так і кошові отамани, старшина. Найгрунтовніше відображено постать останнього кошового Запорозької Січі П. Калнишевського.

Вражають скрупульозністю викладу статті про відомого історика, дослідника Запоріжжя Д. Яворницького та про музей імені О.М. Поля у Катеринославі, зокрема, відділ запорозької старовини.

Ключові слова: тижневик «Дніпрові хвилі», запорозьке козацтво, Запорозька Січ, козацька тематика, П. Калнишевський, Катеринослав.

«Дніпрові хвилі» – український ілюстрований тижневик, що виходив з 1 жовтня 1910 по 25 грудня 1913 рр. у Катеринославі. За цей час побачило світ 72 номери часопису. Його офіційним редактором-видавцем був К. Котов (1855–1938) – культурно-громадський діяч, письменник, член товариства «Просвіта». Співробітничали з виданням М. Биков, К. Гай-Шкода, О. Гладченко, Д. Дорошенко, Л. Жигмайло, М. Жученко, А. Кащенко, К. Корж, К. Котов, Т. Краснопільський, Є. Малий, Т. Митрус, І. Нечуй-Левицький, А. Очеретяний, П. Перекидько, С. Русова, В. Степовий, Т. Теняно, І. Труба, Д. Яворницький та ін. Часопис висвітлював національно-культурне життя українців, публікував літературні й історичні праці.

У № 1 «Дніпрових хвиль» за 1910 р. подається звернення до читачів часопису. Вже в перших його рядках зазначено, що вдруге після 1906 р. «українська людність запорожського краю зосталась без часопису на рідній мові. А тим часом потреба у такому місцевому виданні, яке б розбуджувало свідомість тутешнього українського люду, яке б знайомило того із тим, чим тішиться; або сумує рідний край і що робиться на всьому просторі нашої землі, яке б гуртувало земляків в ім'я праці для добра рідного краю, потреба такого видання кажемо, не переставала відчуватися серед свідомих кругів місцевого українського громадянства. От цю потребу сподіваємось задовольнити хоч по-части «Дніпровими хвилями» [6, с. 1].

Видання чітко визначило своє головне завдання: «вкласти свою частку у велику працю над культурним відродженням нашого народу. Віримо, що тільки на національній основі, тільки на ґрунті широкого вільного розвитку своїх духовних сил, зможемо наш український

народ стати на шлях справжнього поступу і прилучитися до всесвітньої сім'ї освічених і культурних народів. Через те, обстоюватимемо і боронитимемо право нашого народу на школу з наукою на рідній мові..., боронитимемо права нашої мови на широке уживання в громадському житті; заслужив собі це право наш народ, зберігаючи свою мову довгі віки серед усяких пригод історичного лихоліття» [6, с. 2].

Серед інших завдань тижневика окреслюється: «освітлення і вияснення економічних інтересів і потреб працюючого люду, бо матеріальний добробут того люду неминуха умова для його культурно-національного розвитку; сприяння «широкому розвитку товариського [коопераційного] гуртування, вбачаючи в зрості народної самопомочи й самодіяльності запорозької економічної сили працюючих мас» [6, с. 2].

Не менш важливе завдання стоїть і щодо висвітлення «минулості нашого краю, отих «Вольностей війська Запорозького», щоб не зникла пам'ять про славних лицарів, що грудьми своїми боронили рідний край, а з ним й увесь християнський європейський світ од навалу орд...» [6, с. 2].

Наголошується, що видання прикладе максимум зусиль для того, щоб «наша часопись... могла нести наш національний прапор, розгорнутий для ознаймування нашої національної самобутності, і тому то за святий обов'язок кожного свідомого українця вважаємо підтримувати й ширити ту нашу одинокую щоденну часопись на надніпрянській Україні» [6, с. 2].

У наступних рядках звернення до читачів декілька разів наголошується на значимості «українського слова і письменства», несенні «гасла національної свідомості в усі закутки тутешнього краю», проторенні шляху «іншим

виданням українським». Але найголовніше для «Дніпрових хвиль» – статі «тією ластівкою, що віщує собою національне відродження нашої спелевої України і буйний розцвіт її просвіти і культури» [6, с. 2].

Також у № 23–24 за 1911 р. окреслені наступні завдання «Дніпрових хвиль»: «Українська двотижнева часопись з малюнками виходить у Катеринославі з початку і в середині кожного місяця по такій програмі:

1) Статті про громадські справи; 2) вірші й оповідання; 3) науково-популярні статті (про сільське господарство, про промисловість, про старі часи на Україні, про пам'ятки нашої старовини і т. ін.); 4) про українське письменство і про освіту на Україні; 5) останні звістки з українського життя у нас і в Галичині; 6) новини нашого письменства; 7) дописи; 8) листування редакції.

Особливу увагу звертає редакція журналу «Дніпрові хвилі» на ознаки українського життя на Катеринославщині» [17, с. 328].

Передплатна ціна видання була доступною й становила «на рік (з пересилкою) 2 руб. 40 коп.; на пів-року 1 руб. 20 коп., на 3 місяці 60 коп. Кожний номер нарізно 10 коп.» [17, с. 328].

Слід наголосити, що тижневик за короткий час завоював симпатію та підтримку широкої української громадськості, був найкращим із регіональних українських видань [8, с. 410].

Серед величезного тематичного спектру матеріалів, які друкувалися на сторінках «Дніпрових хвиль», важливе місце займала тематика про козацтво, Запорозьку Січ та їх керманців. Як влучно стверджує О. Школьна, «Дніпрові хвилі» своєю наполегливою працею зробили велику справу – дали можливість осмислити козацтво як невід'ємний складник національної історії, предмет національної гордості, чинник формування національної свідомості» [29, с. 11].

Уже в першому номері «Дніпрових хвиль» за 1910 р. надрукована стаття з козацької тематики, а саме – про Самарський монастир, де зустрічаємо важливу інформацію про благодійність козацької старшини: «Кошові, старшина козацька й рядові братчики не жаліли свого добра, даруючи на монастир дзвони, Євангелії, хрести й усякі інші речі церковні; на них жертводавці писали свої імення, щоб їх довічно поминала за службою Божою братія монастирська. Ще і досі можна бачити хрести та Євангелії з іменами кошового Петра Калнишевського, курених отаманів Дем'яна Лягуши, Олексія Білецького, козаків

Василя Білого, Рябошапки, Степана Чекереса та ін.» [23, с. 14].

Після ліквідації царатом Запорозької Січі настали важкі часи для монастиря: «Але як не стало Січі (1775 року), настали лихі часи для монастиря, бо не було тепер його попередних щирих патронів» [23, с. 14].

Велика увага приділяється опису найбільшої святині Самарського монастиря – ікони Божої Матері Самарської. Зважаючи на її чудотворну дію, «приходило до неї багато всяких людей не тіко з Запоріжжя, але й з Гетьманщини і Польщі. Издили сюди на прощу кошовий Петро Калнишевський, російські генерали й прості люде» [23, с. 15].

Не оминув автор долі чудотворної ікони після зруйнування Січі та її «переховування од московської орди» [23, с. 15].

У «Дніпрових хвилях» № 3–4 за 1910 р. розміщена важлива стаття про унікальний музей імені О.М. Поля у Катеринославі. На її початку подається інформація про найважливіші віхи життя та діяльності О.М. Поля, коріння роду якого сягає козацьких Полуботків. Йде мова про зведення будинку для музею, формування його експозицій. Дізнаємося, що до музею були перенесені «цінні колекції славного досліджувача запорозької старовини Д.І. Яворницького, а його самого запрошено на посаду директора музею» [9, с. 58].

Читаючи статтю, мандруємо музейними кімнатами. Особливо багатий експонатами відділ запорозької старовини: «Серед кімнати стоять запорозькі гармати, одна з них набита ще самими козаками; знайдено її у Дніпрі, в потопленому байдаку. У великих скляних шафах – козацька одежа: сині, червоні жупани, широчезні шаровари, по 12 аршин матерії, пояси чотирьохкольникові, так звані «слуцькі». Тут ж висить запорозька зброя: рушниці, пістолі, шаблі, ятагани, списи; явірці та ін., та все дороге та цінне, оправлене в срібло, дороге каміння... А ось ціла збіранка люлек. Яких тільки немає! І маленькі, і великі, глиняні і оправлені в мідь. Є по два аршини завдовжки, грубі, товстелезні, що дивуєшся, як то їх у зубах люде держали [9, с. 58]. Далі описуються особисті речі запорозьців з індивідуальними написами, що зберігаються в музеї. Окремо стоїть вітрина, де «переховуються клейноди запорозької старшини: булави, перначи; між іншим палиця кошового Пилипа Лантуха, що помер в 1764 році в Самарському монастирі; палиця прикрашена золотом, брилянтами, рубинами й сапфірами. А ось стоїть запорозька

скриня, сволок з будинку запорожського кошового Ігнатовича з написом «Божіим ізволеніємъ и помощію создан ся домъ сей, а стараніємъ Якіма Ігнатова, товариша куреня вищестеблинського 1746 года м-ца іюля» [9, с. 58].

В музеї зберігається велика кількість малюнків і портретів запорожців. Серед них: колекція славного українського художника XVIII ст. В. Боровиковського; кілька картин «мамаїв»; низка портретів українських гетьманів, виконаних олійними фарбами; гравюри. Особливо цінний рідкісний портрет Івана Мазепи. Цікавим є факт, що серед речей козацької тематики, зберігаються оригінали рукописів Т. Шевченка та його малюнки, а також малюнки В. Корнієнка до «Енеїди» І. Котляревського.

Як пише автор з криптонімом М. Д., «всього не перелічиш у коротенькій статі з того, що переховується у цій кімнаті. Треба самому бачити й оглянути усі її скарби!» [9, с. 59].

З рядків статті дізнаємося про інші дві кімнати музею, де зібрані пам'ятки церковної старовини з Запорожжя. Тут знаходиться «весь іконостас запорожської січової церкви, з дерева, дуже штучно вирізьбленого. Он стоїть на запорожському наложнику ікона покрови Божої Матері: поміж святими, яких покриває своїм покровом Божа Мати, виглядають двоє запорожців; тепер в день рокового свята на Січі, – на Покрову, перед іконою запалюють свічку; з повагою хилиться голова перед цією запорожською святинею. По вітринах сила Евангелій в дорогих срібних і позолочених оправах, чаш, усяких інших церковних річей; скрізь висять образи з запорожських церков, дорогі ризи, плащаниці...» [9, с. 59]. Далі характеризуються експонати етнографічного та природничого відділів.

В інформаційному матеріалі під назвою «19 февраля 1861 р. на Катеринославщині», що надрукований у № 9 «Дніпрових хвиль» за 1911 р., наголошується, що «до 1775 року наша країна належала до вольностей війська запорожського низового, тут не було ні пана, ні хлопа» [28, с. 114], а «коли маніфестом 3 серпня (августа) 1775 р. Запоріжжя було знищено почалася тоді широка колонізація наших степів. Уряд закликав сюди всіх – і москалів, і українців, і німців, греків, вірмен, і навіть жидів... З кожним роком росло число людности нашої країни, а разом з тим ставало більш і кріпаків» [28, с. 114].

У статті «До історії Катеринослава» цього ж номера журналу зазначено, що Катеринослав виник «у 1787 році, як наслідок урядової

колонізації «вольностей» колишнього війська Запорожського низового». Після призначення в 1774 р. генерал-губернатора краю Г.О. Потьомкіна невдовзі було «зруйновано Січ Запорожську назавше, скасовано військо Запорожське й позасновувано тут чимало сел, та слобод усяких. Забажав він закласти тут же таки й новий осередок адміністративного життя нашої місцевости» [20, с. 196].

У № 2 за 1912 р. «Дніпрових хвиль» подається фото з підписом «Запорожський собор у Новомосковську» [5, с. 29], без тексту про нього.

На сторінках № 1 за 1912 р. розпочинається публікація статті В. Степового (В. Біднова. – Г.К.) «Новий рік на Запоріжжі». У ній іде мова про важливість цього свята для запорожців. Зокрема, підкреслюється, що «Запорожське січове товариство надавало особливе урочисте значіння цьому народньому святові, бо як раз на цей самий день в їх припадали такі повоєні справи, як поділ між куренями військових земель та вибори нової козацької старшини, се б то кошового, судді, осавула та писаря військових [18, с. 12]. Автор пише, що на Січі перебувало в цей час небагато козаків, більшість з них знаходилися у зимівниках, що були розкидані по території «Вольностей війська Запорожського низового». Але на Новий рік майже всі вони прибували на Січ, як до адміністративного осередку всього Запоріжжя.

У новорічну ніч відбувалася служба Божа, де запорожці, «повдягавшись у найкраще вбрання», стояли на «новорічному молебствію» [18, с. 12]. Після нього розпочиналася рада, яка проходила на майдані коло січової церкви: «Військовий осавул виносив з церкви великий військовий прапор..., один раз стріляли з гармати, а довбиш бив у військові литаври... Кожен з старшини козацької мав при собі ознаки свого достоїнства: кошовий – булаву, суддя – велику срібну печатку, писарь – перо та срібний каламарь, осавул – малу палицю; курінні отамани держали в руках відповідні їх становищу у товаристві ціпки. На майдані уся старшина стояла без шапок; здимали шапки й усі присутні тут січовики, і це вже був здавна такий звичай запорожців» [18, с. 13].

Далі описується процес прийняття найважливіших рішень радою, де акцентується увага на питанні щорічного переділу козацьких земель.

У № 2 за 1912 р. надруковано продовження статті В. Степового «Новий рік на Запоріжжі». У ній ідеться про збори козаків на майдані і вибори нового січового уряду. Детально описано вибори кошового отамана: «Ця справа

захоплювала все зібрання. Кожен курінь бажав провести свого кандидата; на майдані здіймався страшенний галас й метушня; чути було вигуки окремих імен. Кожен з товариства мав право виставляти кандидата на кошового, кого лічив здатним до такої поважної посади; хто не хотів вказаного кандидата, лаяв його, доводив про його нездатність та нікчемність. Як тільки виявлялося, хто найбільше бажаний у кошові, з юрби одділявся десяток або й більше козаків, і йшли до того куреня, до якого належав ухвалений кандидат. Послідній, почувши, що його обібрали, не згожувався, одмовлявся од такої чести... Давній звичай вимагав, щоб кандидат одмовлявся од такої чести і тільки після третього разу давав свою згоду. Тоді довбиш вітав нового кошового, бьючи у литаври, а з товариства виходили сивовусі діди, найповажніші козаки, підходили до нього, посипали снігом або піском, коли ж було мокро, то мазали йому голову грязюкою, промовляючи: «Бувай здоров, батьку!» Робилося це за-для того, щоб обібраний пам'ятав, що він став вельможним паном тільки з ласки товариства. Кошовий вклонявся на всі сторони, дякуючи братчикам за честь, а ті під цей час вітали його криками. На при кінці вводили нового кошового в церкву й ставили його «в кошовському станку», себ то на тому місці, де завше стояв кошовий» [19, с. 31].

Далі в статті йде мова про вибори військового судді, осавула та писаря. На цьому й закінчувалася новорічна рада на Запоріжжі. На наступний день рада знову скликалась для обрання нових військових «служителів» і вирішення інших важливих справ. Автор згадує й про заколоти та бійки під час окремих рад. Це відбувалося, коли одна частина козаків пропонувала свою кандидатуру, інша – свою: «верх був тії партії, яка була дужча й побивала своїх супротивників. Не раз було так, що навіть курені було руйновано, а кандидати мусили тікати з Січі, щоб забезпечити собі життя». Наводиться приклад, коли 1768 р. «рада була настільки бурхлива, що навіть такий впливовий кошовий, як Петро Калниш, мусив тікати з Січі, передягнувшись у чернечу одежу» [19, с. 32].

У № 3 за 1912 р. у рубриці «З українського життя» подається інформація про лекцію професора Д.І. Яворницького на тему «Внутрішній устрій Запорозького війська», прочитану 29 січня в будинку мануйлівської «Просвіти». У ній йшла мова про територію Запоріжжя, склад запорозького війська, терито-

ріальний і військовий поділ на Запоріжжі, адміністрацію в запорозькому краї, церкву та школу. Лекція ілюструвалася малюнками. Вона «мала великий успіх, шановного професора вітали гарячими оплесками» [4, с. 48].

Статтю Д.І. Яворницького «Як жило славне запорозьке низове військо» поміщено в № 4 за 1912 р. Уже на її початку історик наголошує на славних традиціях запорозьців, їх подвигах, мужній боротьбі з зовнішніми ворогами, волелюбстві козаків тощо.

Описуючи географічні межі вольностей, автор зазначає: «Запорозьці осягали велику країну землі: усю теперішню Катеринославщину з Ростовською і Таганрогською округою, частину Херсонщини, аж по річку Буг, частину Таврії, де тепер Дніпровський повіт, з городом Олешками, і частину Харківщини, де Ізюмський повіт з містечком Барвінкова-Стінка. Уся ця округа, 600 верстов удовж, 350–400 завшир, поділялась у запорозьців спершу на вісім паланок... Перед кінцем XVIII століття з'явилися ще дві паланки» [31, с. 60].

Козакознавець описує центри паланок. Окрему увагу акцентує на характеристиці запорозької старшини. Не оминає і розкиданих по паланках сіл, зимівників і хуторів.

Найбільша увага звертається на «козацьке гніздо» – Січ, подається короткий виклад історії Микитинської, Чортомлицької, Кам'янської, Олешківської та Нової Січей. Ретельно історик описує процес виборів козацької старшини. Підкреслює високий авторитет багатьох виборних старшин, зокрема, кошових отаманів Івана Сірка та Петра Калнишевського, військових суддів Семена Яримовича та Миколи Тимофійовича, військового писаря Івана Глоби, які кілька років підряд виконували свої обов'язки запорозьких старшин [31, с. 61].

Д. Яворницький зазначає, що запорозьке лицарство складалося переважно «з українців, такечки були – ляхи, галичани, татари, турки, англиви, гишпанці, волохи, італ'янці, жиди, вірмени, греки і инчі» [31, с. 62]. Іновірці повинні були прийняти православ'я, вивчити українську мову, опанувати всі козацькі справи та звичаї. Основу на Січі складала «воля, рівноправство, товариство, громада, охорона немочних, се-б то жіноцтва, старих людей і малих дітей» [31, с. 62].

У «Дніпрових хвилях» № 5 за 1912 р. подано продовження статті Д. Яворницького. Історик із захопленням описує «порядки запорозької громади», яких не було «ні в Спарти та Афинах» [32, с. 74].

Із захопленням автор змальовує військово мистецтво запорожців. Окреме місце відведено піхоті. Говорячи про флот запорожців, Д. Яворницький пише про їхні походи на чайках по Дніпру та Чорному морі.

Ведучи мову про зброю козаків, історик підкреслює, що «не було на світі тієї зброї, якої б не знали запорожці», «дуже кохались вони в зброї і давали великі гроші за неї. Добра шабля коштувала запорожцеві не менш 8 карбованців штука. Пара добрих волів коштувала у запорожців тодіж 3 карбованця грошей» [32, с. 75].

Д. Яворницький, як і інші дослідники, неодноразово наголошували на релігійності козаків та їх шанобливому ставленню до Бога. Козаки міцні були «через те, що кріпко вірили у Бога, надміру любили святе писання і дуже поважали духовничий чин» [32, с. 75].

За словами науковця, хоча на Запоріжжя «сходились люде ледве не з усього світу, але там була велика чесність...» [32, с. 75].

Пише історик також про торгові стосунки Січі, які вели «до Турції та Греції, Італії, Волощини. Два шляхи йшли із глибини Росії Муравський і од столиці Польщі Чорний шлях; обидва шляхи йшли, не минаючи Запорожжя до Перекопу і далі у Крим. По річці Дніпру проходила велика водяна дорога, далі Чорним морем та Боспором у Царьград» [32, с. 76].

Акцентується увага автора на розвитку конярства у запорожців: «Як славився скрізь по світові запорожський товар, так само славились і запорожські коні скрізь. Найдорожчий кінь вважався у запорожців жеребець вороно-строкатої масті, він коштував 40 карбованців грошей... Кожний козак мав у себе 10, або й 20 штук коней. У козацької старшини коней була ціла сила. Кошовий Калнишевський продав якось-то одразу 14000 голів коней; у полковника Колпака, татари, наскочивши на його зимівник, захопили 7000 голів коней» [32, с. 76].

Закінчення статті Д. Яворницького видруковано у № 6 за 1912 р. Тут описується рибальство, яке було досить розвинене у запорожців. Також іде мова про бджільництво, яке «у запорожців вважалось завжди за найпочесніше діло» [33, с. 92]. Автор зауважує, що «козак під старість ішов або в монастир, або ж у пасіку... Тамечки, у пасіці, він і доживав свого віку, тамечки і отдавав Богові свою душу» [33, с. 92].

Окремо характеризується землеробство, заснування зимівників, сіл, хуторів та бурдюків.

Наголошує автор на високому рівні «письменства» на Запорожжі: за документами «Архиву запорожського 1763 і 1779 років видно,

що на сотню козаків у курені тільки меншча половина із усієї сотні була неписьменна, а більша – письменна; наприклад, із ста чоловік у курені 47 неписьменних, а 53 письменних, або ж із ста чоловік 40 неписьменних, а 60 письменних» [33, с. 92]. Говорячи про школи на Січі, Д. Яворницький зазначає, що були такі: «січова, найвища школа, де вчили і великих і малих школярів київські чинці, усі з вищою освітою і всі доброго життя і високого розуму; потім того школи монастирські, при Самарському і Нехворощанському монастирях, де вчили теж ченці і звідкіля виходили священники на запорожські села в паланках; нарешті школи церковно-парахвіяльні, які будувались при кожній церкві в паланках. У запорожців був такий звичай, що коли вони мали де в селі будувати церкву, то без шпиталю та без школи не будували її» [33, с. 93]. Д. Яворницький вказує на високу освіченість запорожців. Для підтвердження, наголошує на використанні ними багатьох іншомовних слів. Згадує історик і про наявність у запорожців архівів, ревізійних записів, похідних щоденників тощо.

Наголошується, що запорожці про свої школи «дуже пільнували і клопотались». Згадує і про виклик із Києва лікаря, німця Юста, який прибув на Січ для огляду учнів.

У цьому ж номері «Дніпрових хвиль» поміщено статтю Т. Краснопільського «Старі Кайдаки», де висвітлюється історія цього населеного пункту, що «тісно звязана з Запорожжям, з його славою» [7, с. 97]. Подається також опис і фото церкви св. Михаїла в Старих Кайдаках, побудовану 1748 р. на місці похідної запорозької церкви.

У № 7 за 1912 р. поміщено статтю (без авторства) «Як писав Репін своїх «Запорожців»? [34, с. 109–110]. У ній розглядаються стосунки І. Репіна з Д. Яворницьким, відвідини художником порогів, місць Січей, його перші штрихи до картини. Подано перелік осіб, які слугували моделями образів картинних героїв. Як відомо, Д. Яворницький, на цьому полотні, зображений писарем.

У «Дніпрових хвилях» № 8 за 1912 р. знаходимо цікавий матеріал «Людська пам'ять про старовину». У ній зустрічаємо важливу інформацію про населені пункти на Катеринославщині. Називається близько двох десятків байраків, які були засновані запорожцями і які тут проживали. Байраки звали по прізвищах запорожців: Мамраків, Ченин, Хитовий, Шкілевий, Розановий, Круглий та ін. [14, с. 125].

У невеликій науковій розвідці «Французи про Україну» (№ 9 за 1912 р.) йде мова про подорож двох французів Шефле та Мартена, членів Паризького етнографічного інституту, які шостий рік мандрують по українських землях пішки. Іноземці наголошують, «що Україна це чудовий край. Україна має велику різницю з Великоросією. Великороси якісь грубіші і в житті неохайні і байдужі. Українці ж, навпаки дуже охайні, увічливі та гостинні. З усіх городів французи найбільше вподобали Київ» [25, с. 125].

Важливими для дослідників є опубліковані Я. Новицьким спогади діда Микити Джигіра (88 років, с. Кушумівка, Олександрів. повіту) під назвою «Великий Луг» (№ 11–12 за 1912 р.). Із них дізнаємося, що «спершу в Великому Лузі жило багато запорожців, а після того, як зігнали їх відсіль, – осталися тіко старі діди. Та все багаті та хазяєвити; всього було у їх вдоволь: і скоту, і коней, і овець, і бджіл» [13, с. 179]. Багато із них жили понад 100 років і були «між ними великі характерники» [13, с. 179]. Цікавою є розповідь діда про запорожця Дем'яна Гужву «в якому було 12 пудів ваги і був він превеликий силач». Під час одного з нападів він самотужки зумів поборотися з півсотні нагайців.

Описуючи козацький побут, розповідач наголошує, що козаки невибагливі до їжі, предметів побуту, різноманітних зручностей, але обов'язково «у куренях і хатах у кожного Боги (ікони), найбільше Микола або Покрова» [13, с. 180]. У козаків існувала особлива довіра, нічого не приховували один від одного.

У Великому Лузі та в степу «багато добра було всякого, багато і птиці». Після знищення Запорозької Січі «край мов не той: все попсовано та сплюндровано» [13, с. 181].

У № 13–14 за 1912 р. подається фото та детальний опис пам'ятника запорожцям, що після зруйнування Січі у 1775 р. першими прибули на Кубань [24, с. 198–199].

Повз шпальти «Дніпрових хвиль» не могла пройти й постать останнього керманіча Запорозької Січі П. Калнишевського. З перших чисел її виходу активним дописувачем часопису став український громадський і культурний діяч, історик-ерудит В. Біднов (публікації за підписом: В. Степовий, В. Ст-ий, В. Ш-ий). Важливою, як для дослідників, так і для загалу, є його стаття «Останній кошовий запорожський Петро Калнишевський», поміщена в № 18–19 за 1912 р. [21, с. 257–260].

На початку публікації автор піднімає дискусійне питання дати народження кошового отамана Запорозької Січі П. Кални-

шевського. Фактично, погоджуючись з думкою більшості дослідників, пише: «Коли він (П. Калнишевський. – Г.К.) народився, напевне сказати неможна. Де-які історики, покликаючись на напис на його надгробкові визнають роком народження 1690 рік, але це далеко не всіми визнається за правду, і через це краще погодитися з тією думкою, що рік народження Калниша зостається для нас невідомим» [21, с. 257].

В. Біднов погоджується з Д. Яворницьким щодо малої батьківщини кошового отамана. Історик наголошує: «безперечно, що він народився у селі Путовойтівці, Роменського повіту, на Полтавщині, недалечко од Ромна, понад Сулою» [21, с. 257].

Про дитячі роки П. Калнишевського досліднику нічого невідомо: «Нічого не знаємо, як він жив в своїх батьків» [21, с. 257].

Перші відомості про цього запорозького отамана відносяться аж до 1740-х рр.: «У сорококових роках XVIII ст. він вже був на Запорозжжі, де його приписано було до куріня Куцівського. Відомим стає Калниш з того часу, коли він одібрав посаду військового осаула, через те почав грати між січовим товариством видатну роль» [21, с. 257].

Найактивніша діяльність П. Калнишевського «припадає на останні десятиліття існування Січі, і коли уряд російський розпочав заходи до знищення «вольностей» запорожських й потроху обмежував права запорожські. З 1752 року на межах козацьких земель виникають... так звані Нова Сербія (на Херсонщині) й Славяносербія (на Харківщині та Катеринославщині). Між сербами й запорожцями починається страшна ворожнеча; кожна сторона робила багато шкоди другій, виникали непорозуміння між Кошем і сербським військовим урядом, а наслідком цих непорозумінь були скарги з обох боків до Петербургу. Запорозжці вимагали не більше ні менше, як скасування сербських полків й повертання тих земель, де було осажено сербів. Звісно, уряд державний не міг задовольнити таких бажань січового товариства, хоча запорожці енергійно домогалися цього. За часів цариці Єлизавети вони посилали до Петербургу дві депутації, які доводили урядові стародавні права низового козацтва на обсажені сербами землі. В обох депутаціях приймав участь і Калниш. Це свідчить про те, що він був поміж товариством поважною й впливовою людиною» [21, с. 258].

Автор розуміє, що ці депутації переважно були безуспішними, російський уряд підтри-

мував сербів і не приховував свого невдоволення запорожцями, які співчували гайдамацькому рухові, брали участь в Коліївщині тощо: «Помітно було, що надходить кінець Січі, що уряд піджида тільки нагоди, щоб зовсім скасувати її. Частина січовиків мріяла запобігти цьому лихові тим, що пильнувала завжди догоджати урядові, і коли він наказував нищими гайдамаків, вони ретельно виконували такі накази, оббірали на військові посади бажаних за-для державного уряду особ, висилали з Запорожжя кріпаків, що тікали туди од своїх панів, шукаючи там визволення од огидливої панщини. Але друга частина, переважно сірома, – обурювалися політикою російського уряду, ворогувало з його прихильниками у Січі й не хотіло коритися. Останні десятиліття існування Січі – це боротьба супротивних течій по-між січовим товариством» [21, с. 258]. На думку В. Біднова, П. Калнишевський належав до «партії прихильників російського уряду». Ще будучи військовим осавулом, він викоріняв гайдамаків, сподіваючись таким чином «врятувати Січ од руйнування».

Побіжно згадує автор про обрання П. Калнишевського кошовим отаманом у 1762 р. Детальніше йдеться про вибори запорозьким керманічем удруге, а саме – 1 січня 1765 р. Недивлячись на складні взаємини з Росією, «з цього часу Калниш зоставався кошовим аж до самого скасування славного війська Запорожського низового» [21, с. 258].

Не оминає В. Біднов і військового хисту запорожців, які під керівництвом П. Калнишевського здобували перемоги над турецьким військом. Так, зокрема, у статті знаходимо: «Під час війни Росії з Туреччиною, 1769–74 рр., Калниш, як і всі запорожці, приймав жваву участь у походах; військо запорожське робило настільки великі послуги російським арміям, що уряд не один раз вихваляв козаків, надано їм було «малювану грамоту» і не одну сотню золотих медальвів...» [21, с. 258].

Але мужність і звитяга запорозьких козаків, їх вирішальний внесок у перемогу в ході російсько-турецьких воєн «не врятували Січі, й як тільки закінчилася війна, прийшов її кінець. Генералові Текелієві доручено було отакувати Січ. Сподіваючись, що запорожці будуть боронити свою самостійність, він повів справу дуже бережно, й помалу, непомітно скупчував коло Січі (де тепер село Покровське катеринославського повіту) полки і 4 юня 1775 р. несподівано для товариства обступив її. Зазделегідь по всьому широкому

просторі вольностей Запорожських було роскидано багато різного війська російського, котре верталось з театра війни... Під командою Текелія, для знищення Запорожжя, було зібрано 8 полків кавалерії, 20 гусарських і 17 пікінерних ескадронів, 10 полків піхоти й 13 донських казацьких полків таку силу було виставлено проти січового товариства, де було 20 невеличких гармат і 10 тисяч козацтва, а у самій Січі було трохи більше трьох тисяч» [21, с. 258].

В. Біднов розділяє думку інших дослідників Запорожжя про те, що «ці три тисячі нічого не могло зробити проти такої великої сили і мусило скоритися. Правда, частина товариства бажала боронити свою волю, але сам Калниш, разом з архимандритом Володимером Сокальським, вговорив їх заспокоїтися й даремно не проливати крові. Текелій заарештував кошового Калниша, військового суддю Павла Головатого та писаря Івана Глобу й послав їх під караулом до Москви. Майно заарештованої сгаршини Запорожської було секвестровано (забрано до казни), а їх власників розіслано по різним монастирським острогам» [21, с. 258].

У статті також іде мова про статки останнього кошового отамана Запорозької Січі, який «мав зівовники: один на Саксагані, а другий на річці Камянци «на усті Водяної балки». Тут були його хати, худоба, поле й усяке майно. В одному зівовникові, коло Водяної балки, була дерев'янна хата на два покої, з чотирма скляними вікнами, з зеленою грубою; в цій хаті жив сам пан кошовий; коло неї було дві хати простіших; одна за-для слугів кошового, а друга для його кравців, один винбар, дві конюшні, шість сараїв, вкритих очеретом, три загоны за-для худоби, кузня, млин-вітряк з одним каменем для муки й чотирма просяними товкачами» [21, с. 259].

Характеризуючи скотарство у запорожців, В. Біднов наводить приклад господарства П. Калнишевського, в якого «коло зівовника, ходили табуни коней, гурти та череди усякого товару, отари овець. Всього було коней з стригунами 638, бугаїв – 18, волів – 107 пар, корів – 115 і бузівків – 440, овець було 12840, кіз 1069 і свиней 96» [21, с. 259]. Окрім того, в кошового було багато продукції землеробства: жито, пшениця, овес, просо та ін. Історик пише: «Несподіваючись, що його (П. Калнишевського. – Г.К.) заарештують, він у 1775 році насіяв всякої пашні, яку жато й молочено було без господаря. Нажато було 120 кіп жита, 100 кіп пшениці, 110 кіп ячменю, 58 кіп вівса й 100 кіп проса» [21, с. 259]. На завершення опису статків отамана, В. Біднов до-

дає: «Багато всякого майна було в хаті: тут був і посуд усякий, й зброя, й одежа, образи, струменти різні, сало, полотно, просте домашнє сукно й таке инче. Було навіть дві книжки «бесід» св. Іоанна Злотоуста. Все це майно, з наказу Текелія, було переписано, а потім продано...» [21, с. 259].

Окремо виділяє автор Соловецький період життя П. Калнишевського. Так, коли отамана було привезено до Москви, «над ним, як і над Головатим та Глобою, було назначено суд. Які провини були за ними трьома, у чому їх обвинувачувано, гаразд невідомо. Безперечно тільки, що його засуджено було до кари на смерть, але Нечоса, себ то князь Потьомкин, випрохав йому помилування, й його було заслано у Соловецький монастир, на далекому од нас Білому морі, де його було замкнуто в «одиначну» камеру. Нікого до бідлохи не пускали, лише до церкви, тай то за-для говіння. Так просидів він у своїй тюрмі з 1776 р., а ж до року 1801-го. Олександр I помилував Калниша і звелів пустити на волю; але старий кошовий зостався у тому ж таки Соловецькому монастирі; тут він й помер 31 жовтня (октябрю) 1803 р. У 50-х роках XIX ст. на могилі його було зроблено пам'ятника, малюнок якого можна бачити у Катеринославському музеї Поля» [21, с. 259].

В. Біднов із захопленням описує «велику побожність» П. Калнишевського, як «найпомітнішу рису його характеру»: «Він багато жертвував своїх грошей на церкви, іздив на прощу до Києва. До церкви у рідному його селі Пустовойтівки він пожертвував велику євангелію, котра коштувала 500 карб., збудував церкву в Ромнах і таке инче. Церкви тієї у Ромнах уже нема; її перенесено до Полтави, як дорогий пам'ятник старовини і стародавнього українського стиля (церква – Покрова на пять бань). Її постановлено на архиерейському подвір'ї у Полтаві» [21, с. 260].

№ 20–21 за 1912 р. «Дніпрових хвиль» вміщує статтю М. Новицького «Над Кодацьким порогом», де йде мова про кошового отамана Івана Сулиму [12, с. 275–281]. А у № 23–24 за цей же рік подається фото церкви запорозьких часів у с. Перещепині Новомосковського повіту [26, с. 321].

Друкуючи вітання читачам і прихильникам часопису «Дніпрові хвилі» з Новим роком (№ 1 за 1913 р.), редакція бідкається, що тижневик «не має ні од кого і ні звидки допомоги», що вихід номерів тримається на ентузіазмі його видавців. Вся робота по виданню робиться безкоштовно, ніяких гонорарів не платиться, бо нема з чого». Редколегія стверджує, що «ще тяжчою

ніж матеріяльні обставини є для редакції сама справа видавання часописі в городі, хоч і великому, але дуже бідному на літературні сили, не тільки на українські, але й узагалі...», хоча читачі у своїх листах просять не закривати часопис, бо «Дніпрові хвилі» «своєю доступністю змісту і своєю простою мовою найбільш підходять для багатьох читальників» [27, с. 2]. Редакція підсумовує: «наші «Хвилі» знов зостаються самотнім українським виданням по-за Києвом, самотньою місцевою українською часописью» [27, с. 2]. Але, не дивлячись на всі, перелічені вище труднощі, «Дніпрові хвилі» продовжували виходити й розширювати коло своїх читачів. Друкувались і надалі матеріали з минувшини, в тому числі й про Запорозьку Січ.

Так, у № 1 за 1913 р. поміщена стаття В. Степового (В. Біднова. – Г.К.) «Про Запорозькі зимовники». Автор на початку розвідки подає визначення «зимовника», як місця, де «жила більшість братчиків по широкому просторі військових вольностей, де мала свій притулок і здобувала собі життьові засоби. Зимовники ці було розкидано скрізь по широких степах, по балках, ярах та степових річках, по таких місцях, де так чи інакше можна знаходити собі харч і инчі матеріяльні засоби» [22, с. 10].

Розвиваючи думку про зимовники далі, автор пише: «зимовник – місце де можливо зимувати, переживати зиму холодну добу. Тут повинна бути хата, яка дає захист од холоду, гріє чоловіка. Звичайно, хату будують там, де живуть, а живуть там, де знаходять собі усе те, що потрібно за-для життя. В степу водився звірь, багато було усякого птахства, у ріках водилася риба» [22, с. 10]. Зі статті дізнаємося, що «тут жив не один лиш власник зимовника, а й другі козаки, кількість яких була неоднакова, жили тут і не козаки, а просто зайшли на Запорозжя робочі: вони жили як наймити; їх нерідко господарі зимовників наймали на певний строк по різнім ярмаркам» [22, с. 10].

В. Степовий на прикладі зимовників військового судді Павла Головатого та військового писаря Івана Глоби описує в деталях збудовані хати, господарчі споруди, чисельність найманих робітників тощо. Окремо йде мова про збір хліба, його молотьбу на току, зберігання.

Пишучи про чисельність худоби у зимовниках, дізнаємося, що у писаря І. Глоби «1775 р. було коней 253, бугаїв, волів, корів та телят 570, овець та кіз 7272. Про кошового й казати не треба: в його було далеко більше всякої худоби. Звісно прості братчики мали не багато майна, але все таки далеко більше, ніж тепер заможні

селяни. Для зразка вкажемо на зимовник Корнія Ялового (на річці Боковенькій), тут було: одна хата «з кухнею», коморка, землянка, 2 хлівці, «огород» для немолоченого хліба, два загони для скотини, коней 7, волів і корів 15, овець і кіз 200 і свиней 3» [22, с. 12].

Щодо чисельності зимівників, то автор називає у 1755 р. 431, а в 1775 р. «в межах вольностей Запорожських усіх зимовників було – з лівої сторони Дніпра 838, а з правої 1178» [22, с. 12].

Цінним є висновок В. Степового про те, що зимівники мають вирішальне значення у справі колонізації краю. Більш того, саме «українське селянство з Польщі, Гетьманщини та Слобожанщини» відіграло ключову роль у цьому процесі. Автор називає біля десятка населених пунктів, що з'явилися на Запоріжжі і свої назви отримали від прізвиськ чи прізвиськ українців-поселенців. Ідеться також і про те, що після «скасування війська Запорожського російський уряд почав заводити свій державний лад і переводив людність з різних місцевостей держави, то всіх переселенців він розміщав там, де були зимовники. Цим фактом він ніби-то підкреслював здатність січових лицарів вибрати для людських осель найкращі місця» [22, с. 13]. Хоча ми добре знаємо, які справжні цілі переслідувало російське самодержавство, знищуючи Запорозьку Січ.

У № 2 за 1913 р. «Дніпрових хвиль» подається малюнок Ф. Красицького, присвячений запорожцям, і має підпис «Гість із Запорожжя» [1, с. 25].

Д. Дорошенко в статті «Запорожський батько» (№ 10 за 1913 р.) веде мову про відомого історика, дослідника запорозького краю Д. Яворницького, який зайняв «найпочесніше місце серед дослідників історії самого Запорожжя та освіченої громади по всій Росії» [3, с. 163]. Оцінюючи значимість науковця у справі дослідження запорозького козацтва, автор із захопленням пише: «Для нього (Д. Яворницького. – Г.К.) кожний документ, що зберігся од часів Запорожжя, кожна річ, кожний переказ або пісня – не просто собі історичний матеріал, але свята пам'ятка, як він шанує й береже з синовньою любовію. Глибоко заглянув він пильним і люблячим оком в часи козацької волі, зрозумів її дух і освітив козацьке життя світлом наукового дослідження» [3, с. 164].

Д. Дорошенко аналізує науковий доробок Д. Яворницького про Запоріжжя від першої друкованої праці, що з'явилася 30 років тому на сторінках «Кіевской старины». Історик

об'їхав всі місця, пов'язані з запорожцями, опрацював наявні документи в архівах та бібліотеках «Петербурга, Москви, Варшави, заїздив аж у далекий Соловецький монастир», шукаючи тут пам'яток по останньому кошовому запорожському» [3, с. 164]. Він вважав, що самих архівних матеріалів замало, тому зібрав запорозьку старовину «з уст столітніх дідів, живих свідків минулого, народних переказів і пісень, пам'ятки матеріальної культури» [3, с. 164]. Щоб краще уявити картину запорозького життя Д. Яворницький «зїздив і сходив пішки усю Катеринославщину, обійшов усі пороги, усі острови, усі річки, байраки, степові могили, усі скелі, усі місця, що так або інакше позначились в пам'яті про Запорожжя; він ізучив і описав те все; мандруючи позаписував безліч народних оповідань, переказів, споминів про запорозькі часи» [3, с. 164].

У статті звертається увага на збір Д. Яворницьким етнографічного матеріалу, що стосується Запорожжя. Йде мова також про створення музею імені О.М. Поля в Катеринославі, де є одна з найбільших колекцій експонатів про запорозьке козацтво.

У підсумку, Д. Дорошенко наголошує: «Д.І. Яворницький, громадянин, і громадянин український. Інтереси рідного народу йому дуже дорогі, і всяка культурна справа, що робиться народові на користь, знаходе в Д. І-чеві щирого прихильника. Катеринославські українці особливо вдячні «запорожському батькові», бо зазнали од його багато добра, багато допомоги і щирої поради» [3, с. 166].

У кінці статті подається «Реєстр наукових і літературних праць Д.І. Яворницького», який становить 71 позицію.

Цей же випуск «Дніпрових хвиль» у рубриці «Новини нашого письменства» подає розлогу рецензію В. Степового на друге видання книги В. Антоновича «Виклади про козацькі часи на Україні», що була видрукувана 1912 р. у Чернівцях. Він порівнює між собою перше й друге видання, звертаючи увагу, навіть, на друкарські помилки. Автор називає В. Антоновича «видатним нашим істориком і великим громадським діячем російської Великої України» [10, с. 174]. У рецензії характеризується кожна глава видання. З-поміж інших виокремлює інформацію про Запорозьку Січ та кошового П. Калнишевського, зазначає, що у цій книзі читач «знайде багато корисного для себе» [10, с. 174]. Автор вказує, що попри всі позитиви, є «де які відомости помилкові (наприклад, про кошового Калнишевського,

якого виставлено в ідеальному освітленні», – про те вони зовсім не зваблять наукової вартости» [10, с. 175].

У «Дніпрових хвилях» (№ 11–12 за 1913 р.) подається стаття за підписом Ю. Л. Я. «Пам'ятка старовини», де мова йде про містечко Петриківці Новомосковського повіту на Катеринославщині. Саме тут збереглася «деревляна, трьохбанвова церква та дзвіниця стоїть окремо від церкви. Церква в ім'я Георгія Побідоносця [30, с. 186].

Оскільки церкву мають розбирати, а на її місці будувати нову, автор закликає: «спиніть свою вандальську руку перед народнім духом, не нищить в ньому почуття кращого, вищого над ваші мізерні інтереси і вузькі бажання. З старою петриківською церквою зв'язані окрім її краси, стункої, лагідної, з якою зжився народ, до якої призвичаївся за той час, як її бачить перед очима, зв'язана історія його предків, яка переходить з уст в уста петриківських селян» [30, с. 187].

Детально описуючи петриківську церкву, автор опирається на записи катеринославського архієрея Феодосія. З них ми дізнаємося, що «церкву цю закладено року 1773 Априля 23. Року 1785 Марта 22 її посвячено. Під той час у Петриківці було всього люду 2455 душ. Тепер у Петриківці значно більш над 35 тисяч» [30, с. 187].

Автор підкреслює, що стара церква простояла вже 140 років. Її побудували одночасно з першими поселенцями, які прибули сюди з Курилівки. Почали її зводити біля річки Чаплинки у поселенні, яке називали Петрівкою або Петриківкою. Дозвіл на будівництво «підписав панотець о. Федор Чепелієвський, Логин Петровий і Хома Верхогляд» [30, с. 188]. Важливими є відомості про те, що «церкву збудовано коштом отамана Запорожського війська Петра Калнишевського» [30, с. 188]. На цій же сторінці дослідник висловлює щире подяку Д. Яворницькому за надану можливість користуватися матеріалами з бібліотеки музею О.М. Поля та за деякі вказівки й побажання. Далі автор висловлює свою біль, сум і стурбованість у зв'язку з тим, що стару церкву будуть розбирати, наголошуючи, щоб потрібно нові церкви будувати в стилі старих, які мають «справжні ознаки старовинного українського стилю; які справді рідні нам своєю красою и тими спогадами, які вони в нас викликають» [30, с. 188].

У статті подається звернення до молоді «збирати, вивчати, досліджувати ці пам'ятки

української культури, бо по тому, як ставляться люде до своєї старовини, вважають людей за культурних або за некультурних. Культурні народи і люблять свою старовину, люблять свою історію і пишаються належністю до свого народу» [30, с. 188].

У цьому ж номері «Дніпрових хвиль» надрукована стаття Олекси Пахучого «Як я поновляв запорожський собор у Новомосковську». Автор пише, що про новомосковський собор вперше почув від свого батька, який був «малюром-богомазом». Роз'їжджаючи по своїх роботах він часто брав сина з собою. Хлопця дивувала велич церков, а батько кожного разу наголошував: «Це ще нічого, а от, синку у Новомосковському церква: там аж 9 церков у одному місті» [16, с. 191]. З часом автор цих рядків здобув фах маляра та золотаря. Брав участь у реставрації, відбудові та будівництві семи церков на Полтавщині. О. Пахучий у 1887 р. дізнався про перебудову Новомосковського собору. Поїхав до архітектора Е. Харманського просити дозволу взятись за цю справу. Не дивлячись на те, що майстер тоді збудував уже понад два десятки нових церков, архітектор повідомив, що дасть скрізь роботу по всій губернії, тільки не цей собор, бо «це діло дуже мудряче, і він не допусте ні-кого, окрім знайомих йому Маслатина та Калинина, котрим він тільки і зможе доручити це діло» [16, с. 192]. На торги з'їхалось багато бажаючих, але Маслатин і Калинин відмовились, а «узявся москаль Каженков. Боляче мені було, що за це діло взявся москаль, та нічого не міг зробити... почав москаль розбирати, та не удалося йому складати на-ново того собору! Чи на глум, чи по своїй природі став він мошенничать» [16, с. 192].

Під час перебудови храму замість заміни гнилих дубів фундаменту «москаль-Каженков поклав невеличку стінку, прямо поверх гнилих дубів примазав, і гадав, що це йому так пройде! Про це дізнався городський голова Жуков. Тоді він взяв пожарну команду, роскидав ломами примазані гнільє. І як побачив, що гнилина зосталась всередені, то зараз же вигнав з огради Каженкова та його майстрів і назначив другі торги. Тоді я уже не послухав Харманського і узяв цю церкву».

Взявся за дуже складну справу. Познаходив плани, фотографії, розміри з іконостасу. Згадував свого земляка Якіма Погребняка й захоплювався його неперевершеною майстерністю. Хід реставраційних робіт контролював архітектор Е. Харманський, який дуже при-

скіпливо перевіряв усі об'єкти, шукаючи помилки, а майстер йому казав: «Українець строїв, українець і перестроює, спить спокійно!» [16, с. 192].

За будівництво цього собору, зі слів автора статті, він отримав «12000 карб., тоді як Погрібняк брав тільки 900 карб., та ще з оцих 900 подарував 100 карб. на церкву. Крім того у нього усі 96 рам та 6 вихідних дверей лутки біля них, та арки були уквітчані виноградними лозами та інчими квітками. Я уже цього не робив: не схотіли хундатори. Криша крилась гонтом, тоді як я крив залізом. Жолоба довбались із дерева – я робив залізні. Цвяшки Погрібняк робив деревляні, мені ж давали залізні. Оце тільки і не таке, як строїв Погрібняк, останні деталі zostались ті ж» [16, с. 193].

Пригадав майстер ще один момент: «Дуже ретиві були хундатори Новомосковського собору. Грошей у них було тисяч 40–50, а уся реставрація обійшлась тисяч 75. То грошей і не хватило. Зберуться було хундатори: справник, городський голова, председатель земської управи, купці: Михно, Паляничка, Олекса Полтавець та инш., почнуть гомоніти, де і яким родом дістати грошви. Та не довго вони так збирались.

Порозбігались майж усі. Осталися тільки Олекса Полтавець, діакони Ювченко, та Колодяжний, та председатель строїтельного комітету, протоірей о. Іоннікій Вахнін. Прийду було і я до них тай сумуємо укупі: як би нам скінчати собора, де дістати грошенят? О. Іоннікій було каже другому попу: «Ось одягайте ви епитрахіль, а я другий, та ходімте збирати на церкву!». Так в кінці він і зробив: ходив по ярмарках, по базарах і збірив. Збірив майже цілий рік і назбірив 12000 карб. Таким родом поміг нам Бог скінчити собора. На посвящення зійшлись і ті хундатори, що порозбігались, як не стало грошей.

От так реставрувався чудовий Новомосковський Собор» [16, с. 193].

У цьому ж номері «Дніпрових хвиль» у рубриці «Новини нашого письменства» подається коротенький матеріал про видання «Самарській, Катеринославської Епархії Пустынно-Николаевській монастирь Катеринослава» (1913) [2, с. 196]. Автор (Д. Дорошенко. – Г.К.) зазначає, що ця праця про «старовинний військовий запорожський монастир належить відомому історикові Катеринославщини, єпископу Феодосію и уперве друкована була років тридцять тому – без імені автора. Так само без імені автора видано її на ново з наказу теперішнього катеринославського єпископа Агапита. Праця преосвященного

Феодосія, заснована на архивних матеріалах катеринославських архівів має велику вагу не тільки для історії самого монастиря, але й для історії Запорожжя взагалі; нею користувались і наші, і польські історики (наприклад, М. Дубецький, автор монографії про Кодак)» [2, с. 196]. Окрім того, повідомляється, що монастир знаходиться на річці Самарі (у 2-х верстах од Новомосковська) серед густого дубового лісу, заснований у першій половині XVII ст. Запорожці дуже його любили, називаючи «раєм Божим на землі, Запорожською Палестиною, новим Єрусалимом, жертвували на нього багато грошей і всякого добра, в цьому монастиреві доживали віку старі козаки. При монастирі був військовий шпиталь. Самарський монастир не раз руйнували й грабували татари, а в кінці XVII віку страшенно спустошив його московський воевода князь Голіцин. Після зруйнування Січі монастир не був зачинений, але він почав підупадати, і тепер це дуже малолюдний і бідний монастир» [2, с. 196].

У рецензії повідомляється, що в книжці дуже багато цікавих подробиць про внутрішній лад на Запорожжі. В кінці видання додано кілька документів-наказів і ордерів кошових отаманів. «Шкода, що книгу не пущено в продаж, і вона зостанеться мало кому відомою», – підсумовує Д. Дорошенко.

У рубриці «Новини нашого письменства» цього ж номера за 1913 р. знаходимо інформацію про статтю П. Юдина «Послѣдніє дни Запорожья», яка вміщена у IV книзі «Военно-Исторического Сборника» за 1912 р. [11, с. 196–197], написану на підставі документів з астраханських архівів. Документи ці завезені в Астрахань «тими oddілами московського війська, що руйнувало 1775 року Запорожську Січу, і в них збереглося чимало цікавих подробиць про окупацію запорожських земель та про долю січової старшини, яка не хотіла миритися з новими порядками на козацьких землях» [11, с. 197].

У № 21–22 за 1913 р. «Дніпрових хвиль» поміщено матеріал «Вшанування Д.І. Яворницького (з приводу 30-тиліття його ученої діяльності)», де повідомляється про об'єднане засідання катеринославської архівної комісії та ради крайового музею 24 листопада 1913 р. із нагоди вшанування ювілею наукової та літературної діяльності Д.І. Яворницького [15, с. 318–319]. У повідомленні підкреслюється, що всі присутні на зібранні наголошували на титанічній праці історика по збиранню, видруку матеріалів старовини, популяризації знань серед

українського люду, любові до свого краю, слова, талановитості викладу історії запорозького козацтва у його працях тощо.

Отже, на сторінках тижневика «Дніпрові хвилі» приділялась значна увага публікації матеріалів про запорозьке козацтво, славні постаті козацької доби. Часопис «Дніпрові

хвилі» відіграв важливу роль у національно-культурному відродженні України початку ХХ ст. Він слугує тим важливим історичним джерелом, яке не втратило своєї значимості й тепер, оскільки й сьогодні з його шпальт можна черпати інформацію про минувшину, знання якої так важливе для сьогодення України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гість із Запорожжя // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 2. – С. 25.
2. Д.Д. Самарській, Екатеринославской Епархії Пустынно-Николаевській монастирь / Д.Д. Самарській // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 11–12. – С. 196.
3. Дорошенко Д. Запорожський батько / Д. Дорошенко // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 10. – С. 163–166.
4. З українського життя // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 5. – С. 48.
5. Запорожський собор у Новомосковську // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 2. – С. 29.
6. Катеринослав 1 Окт. 1910 р. // Дніпрові хвилі. – 1910. – № 1. – С. 1–2.
7. Краснопілський Т. Старі Кайдаки / Т. Краснопілський // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 6. – С. 96–98.
8. Лисенко О.В. Дніпрові хвилі / О.В. Лисенко // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т іст. України НАН України. – К.: Наук. думка, 2004. – Т. 2: Г–Д. – С. 410.
9. М.Д. Музей імени А.Н. Поля у Катеринославі / Д.М. // Дніпрові хвилі. – 1910. – № 3–4. – С. 57–60.
10. Новини нашого письменства // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 10. – С. 174–175.
11. Новини нашого письменства // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 11–12. – С. 196–197.
12. Новицький М. Над Кодацьким порогом / М. Новицький // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 20–21. – С. 275–281.
13. Новицький Я. Великий Луг / Я. Новицький // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 11–12. – С. 179–181.
14. Новицький Я.П. Людська пам'ять про старовину / Я.П. Новицький // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 8. – С. 125–127.
15. Н-цький М. Вшанування Д.І. Яворницького (з приводу 30-тиліття його ученої діяльності) / М. Н-цький // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 21–22. – С. 318–319.
16. Пахучий О. Як я поновляв запорожський собор у Новомосковську / О. Пахучий // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 11–12. – С. 191–193.
17. Приймається передплата на 1912 рік «Дніпрові Хвилі» // Дніпрові хвилі. – 1911. – № 23–24. – С. 328.
18. Степовий В. Новий рік на Запоріжжі / В. Степовий // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 1. – С. 12–14.
19. Степовий В. Новий рік на Запоріжжі / В. Степовий // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 2. – С. 30–32.
20. Ст-ий В. До історії Катеринослава / В. Ст-ий // Дніпрові хвилі. – 1911. – № 13–14. – С. 196–198.
21. Ст-ий В. Останній кошовий запорожський Петро Калнишевський / В. Ст-ий // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 18–19. – С. 257–260.
22. Ст-ий В. Про Запорожські зімовники / В. Ст-ий // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 1. – С. 10–13.
23. Ст-ий В. Самарський монастирь / В. Ст-ий // Дніпрові хвилі. – 1910. – № 1. – С. 12–15.
24. Ст-ий В. Пам'ятник Запорожцям, що першими прибули на Кубань / В. Ст-ий // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 13–14. – С. 198–199.
25. Французи про Україну // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 9. – С. 125.
26. Церква запорозьких часів у с. Перещепині Новомосковського повіту // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 23–24. – С. 321.
27. Читальникам і прихильникам нашим З новим роком! // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 1. – С. 1–3.
28. Ш-ий В. 19 февраля 1861 р. на Катеринославщині / В. Ш-ий // Дніпрові хвилі. – 1911. – № 9. – С. 113–115.
29. Школьна О. Зображення козащини на шпальтах часопису «Дніпрові Хвилі» (1910–1913) / О. Школьна // Журналістика. Наук. зб. – К.: Ін-т журналістики КНУ імени Тараса Шевченка, 2010. – С. 5–11.
30. Ю. Л. Я. Пам'ятка старовини / Я. Л. Ю // Дніпрові хвилі. – 1913. – № 11–12. – С. 186–189.
31. Яворницький Д. І. Як жило славне запорожське низове військо / Д.І. Яворницький // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 4. – С. 59–62.
32. Яворницький Д.І. Як жило славне запорожське низове військо / Д.І. Яворницький // Дніпрові хвилі. – 1912. – № 5. – С. 73–77.

33. Яворницький Д.І. Як жило славне запорожське низове військо / Д.І. Яворницький // Дніпрові хвили. – 1912. – № 6. – С. 91–93.
34. Як писав Рєпін своїх «Запорожців»? // Дніпрові хвили. – 1912. – № 7. – С. 109–110.

REFERENCES

1. Gist' iz Zaporozhzhya // Dniprovi hvyli. – 1913. – № 2. – S. 25.
2. D.D. Samars'kij, Ekaterynoslavskoj Eparhiy Pustynno-Nykolaevskij monastyr' / D.D. // Dniprovi hvyli. – 1913. – № 11–12. – S. 196.
3. Doroshenko D. Zaporozhs'kyj bat'ko / D. Doroshenko // Dniprovi hvyli. – 1913. – № 10. – S. 163–166.
4. Z ukrains'kogo zhyttja // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 5. – S. 48.
5. Zaporozhs'kyj sobor u Novomoskovs'ku // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 2. – S. 29.
6. Katerynoslav 1 Okt. 1910 r. // Dniprovi hvyli. – 1910. – № 1. – S. 1–2.
7. Krasnopil's'kyj T. Stari Kajdaky / T. Krasnopil's'kyj // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 6. – S. 96–98.
8. Lysenko O.V. Dniprovi hvyli / O.V. Lysenko // Encyklopedija istorii' Ukrai'ny: u 10 t. / redkol.: V.A. Smolij (golova) ta in.; In-t ist. Ukrai'ny NAN Ukrai'ny. – K. : Nauk. dumka, 2004. – T. 2 : G–D. – S. 410.
9. M.D. Muzej imeny A.N. Polja u Katerynoslavi / D.M. // Dniprovi hvyli. – 1910. – № 3–4. – S. 57–60.
10. Novyny nashogo pys'menstva // Dniprovi hvyli. – 1913. – № 10. – S. 174–175.
11. Novyny nashogo pys'menstva // Dniprovi hvyli. – 1913. – № 11–12. – S. 196–197.
12. Novyc'kyj M. Nad Kodac'kym porogom / M. Novyc'kyj // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 20–21. – S. 275–281.
13. Novyc'kyj Ja. Velykyj Lug / Ja. Novyc'kyj // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 11–12. – S. 179–181.
14. Novyc'kyj Ja. P. Ljuds'ka pam'jat' pro starovynu / Ja. P. Novyc'kyj // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 8. – S. 125–127.
15. N-c'kyj M. Vshanuvannja D.I. Javornyc'kogo (z pryvodu 30-tylittja jogo uchenoi dij'al'nosti) / M. N-c'kyj // Dniprovi hvyli. – 1913. – № 21–22. – S. 318–319.
16. Pahuchyj O. Jak ja ponovljav zaporozhs'kyj sobor u Novomoskovs'ku / O. Pahuchyj // Dniprovi hvyli. – 1913. – № 11–12. – S. 191–193.
17. Pryjmajet'sja peredplata na 1912 rik «Dniprovi Hvyli» // Dniprovi hvyli. – 1911. – № 23–24. – S. 328.
18. Stepovyj V. Novyj rik na Zaporizhzi / V. Stepovyj // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 1. – S. 12–14.
19. Stepovyj V. Novyj rik na Zaporizhzi / V. Stepovyj // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 2. – S. 30–32.
20. St-yj V. Do istorii' Katerynoslava / V. St-yj // Dniprovi hvyli. – 1911. – № 13–14. – S. 196–198.
21. St-yj V. Ostannij koshovyj zaporozhs'kyj Petro Kalnyshevs'kyj / V. St-yj // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 18–19. – S. 257–260.
22. St-yj V. Pro Zaporozhs'ki zimovnyky / V. St-yj // Dniprovi hvyli. – 1913. – № 1. – S. 10–13.
23. St-yj V. Samars'kyj manastyr' / V. St-yj // Dniprovi hvyli. – 1910. – № 1. – S. 12–15.
24. St-j V. Pam'jatnyk Zaporozhcjam, shho pershymy prybuly na Kuban' / V. St-j // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 13–14. – S. 198–199.
25. Francuzy pro Ukrai'nu // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 9. – S. 125.
26. Cerkva zaporoz'kyh chasiv u s. Pereshhepyni Novomoskovs'kogo povitu // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 23–24. – S. 321.
27. Chyital'nykam i pryhyl'nykam nashym Z novym rokom! // Dniprovi hvyli. – 1913. – № 1. – S. 1–3.
28. Sh-yj V. 19 fevralja 1861 r. na Katerynoslavshhyni / V. Sh-yj // Dniprovi hvyli. – 1911. – № 9. – S. 113–115.
29. Shkol'na O. Zobrazhennja kozachchyny na shpal'tah chasopysu «Dniprovi Hvyli» (1910–1913) / O. Shkol'na // Zhurnalistyka. Nauk. zb. – K.: In-t zhurnalistyky KNU imeni Tarasa Shevchenka, 2010. – S. 5–11.
30. Ju. L. Ja. Pam'jatka starovyny / Ja. L. Ju // Dniprovi hvyli. – 1913. – № 11–12. – S. 186–189.
31. Javornyc'kyj D.I. Jak zhylo slavne zaporozhs'ke nyzove vijs'ko / D.I. Javornyc'kyj // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 4. – S. 59–62.
32. Javornyc'kyj D.I. Jak zhylo slavne zaporozhs'ke nyzove vijs'ko / D.I. Javornyc'kyj // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 5. – S. 73–77.
33. Javornyc'kyj D.I. Jak zhylo slavne zaporozhs'ke nyzove vijs'ko / D.I. Javornyc'kyj // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 6. – S. 91–93.
34. Jak pysav Rjepin svoih «Zaporozhciv»? // Dniprovi hvyli. – 1912. – № 7. – S. 109–110.

ВИДЕНИЕ ИСТОРИИ ЗАПОРОЖСКОГО КАЗАЧЕСТВА НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «ДНЕПРОВСКИЕ ВОЛНЫ» (1910–1913 ГГ.)

В статье идет речь об украинском иллюстрированном еженедельнике, который выходил в Екатеринославе 1910–1913 гг. Отражена периодичность его выхода, цена, редакционный состав, основные цели и задачи. Отмечается, что издание сыграло важную роль в освещении национально-культурной жизни украинцев, защите и пропаганде украинского языка, отражении исторического прошлого украинского народа, развитии национального самосознания, национального возрождения Поднепровской Украины.

На страницах «Днепровских волн» опубликован большой массив материалов по истории казачества, Запорожской Сечи и выдающихся личностей казачества. В центре фундаментальных исторических публикаций, научно-популярных очерков, литературных произведений, хроник, заметок, информационных сообщений, рецензий – тема запорожского казачества. На страницах «Днепровских волн» находим материалы о создании Запорожской Сечи, украинской колонизации края, экономическом развитии, зимовниках, торговле, казацком быте.

Освещено видение авторами публикаций военно-административного устройства Запорожской Сечи, выборов казацкой старшины, отношений с соседними странами. Отдельная часть материалов касается религиозности запорожцев, их благотворительной деятельности. Подаются уникальные данные о Самарском монастыре, запорожском соборе в Новомосковске, церкви Георгия Победоносца в Петриковке, казацких иконах и тому подобное. В журнале опубликованы также воспоминания старожил о запорожцах, легенды и рассказы о славных казаках. Есть материалы иностранцев о Запорожской Сечи.

В центре казацкой тематики, как рядовые запорожцы, так и кошевые атаманы, старшина. Основательно отражена фигура последнего кошевого Запорожской Сечи П. Калнышевского.

Поражают скрупулезностью изложения статьи о известном историке, исследователе Запорожья Д. Яворницком и о музее имени А.Н. Поля в Екатеринославе, в частности, отделе запорожской старины.

Ключевые слова: еженедельник «Днепровские волны», запорожское казачество, Запорожская Сечь, казацкая тематика, П. Калнышевский, Екатеринослав.

VISION OF HISTORY OF ZAPOROZHIAN COSSACKS ON PAGES OF «DNIPRO WAVES» (1910–1913)

The article deals with the Ukrainian illustrated weekly magazine, which came out in Katerynoslav in 1910–1913. It is shown the frequency of its print, price editorial staff, the main purpose and objectives. It is noted that publication played an important role in the coverage of the national Ukrainian cultural life, in the protection and promoting the Ukrainian language, in the reflection of the historical past of the Ukrainian people, in development of national identity and national revival of Naddniprianska Ukraine.

On the pages of «Dnipro waves» published a large array of materials on the history of the Cossacks, Zaporozka Sich and prominent figures of the Cossack days. In the center of profound historical publications, popular science essays, literary works, chronicles, notes, information communications, book reviews is the theme of Zaporozhian Cossacks. On the the pages of «Dnipro waves» are materials on the establishment of Zaporozka Sich, Ukrainian colonization of the region, economic development, winterers, trade, Cossack life.

The article deals with the authors' vision on publications of military and administrative structure o Zaporozka Sich, Cossack elections, relations with neighboring countries. A separate part of the materials applies to Cossack religiosity, their charitable activities. It is served the unique data on the Samara monastery, Cossack Cathedral in Novomoskovsk, Church of St. George in Petrykivka, Cossack icons and more. The magazine published also the memories of old residents about the Cossacks, legends and stories of glorious Cossacks. There are materials of foreigners about Zaporozka Sich.

In the center of Cossack subjects are as ordinary Cossacks also Cossack chieftains and elders. The most complete is shown the figure of last kish ataman of Zaporozka Sich P. Kalnyshevsky.

Impressive are the scrupulousness presentation of articles about famous historian, researcher of Zaporizhzhia D.Yavornytsky and the museum named after O. M. Pol' in Katerynoslav, particular, department of Zaporizhzhia Old Times.

Keywords: weekly magazine «Dnipro waves», Zaporozhian Cossacks, Zaporozka Sich, Cossack theme, P. Kalnyshevsky, Katerynoslav.

До редакції надійшла 11.01.2017.

УДК 930:351.746.1(477:4–672ЄС)

© *Ольга Савицька*
(Київ)

УКРАЇНА У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ БЕЗПЕКОВОМУ ПРОСТОРИ: ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Наукова стаття присвячена вітчизняній історіографії щодо визначення ролі України у європейському безпековому просторі, аналізу основних причин та наслідків тих чи інших дій на міжнародній арені. Враховуючи геополітичне розміщення нашої держави, її бажання бути однією з країн-членів ЄС та події «української кризи» – розгляд питання спільного оборонного простору в вітчизняній історіографії набуває більшої обґрунтованості, дозволяє зрозуміти на яких аспектах цього питання українські дослідники загострюють свою увагу в аналізі українсько-європейського військового співробітництва.

Методологічною основою роботи є комплексний і системний підходи, принципи історизму та наукової об'єктивності. З метою порівняння поглядів науковців застосовано порівняльний аналіз різних джерел – науково-порівняльний метод; за допомогою проблемно-хронологічного методу – виокремлено тематичні питання, які порушувалися в історіографії на різних етапах її розвитку, і, нарешті, на підставі історично-генетичного методу, з'ясовано зумовленості зовнішньополітичних відносин України на базі внутрішньої політики.

Метою статті є розкриття та історіографічний аналіз масиву публікацій про взаємини між нашою державою і Європейським Союзом в геополітичному безпековому просторі. У цьому історіографічному екскурсі розглянуті роботи вітчизняних дослідників: О. Софронова, К. Зарембо, М. Корюкалова, Є. Макаренко, О. Хилько, Д. Попової, А. Павленко, К. Спиридонової та ін.

Особливу увагу українських дослідників привертає структура і сама діяльність організацій – ЄС, ОБСЄ, НАТО; аналіз певних подій через призму концепції взаємин на світовій арені, наголошуючи на необхідності своєчасного й оперативного реагування з боку міжнародних організацій на кризові ситуації.

Теоретичні узагальнення, фактичні матеріали, оцінки й висновки статті можуть бути використані при написанні історіографічних праць з історії України кінця ХХ – початку ХХІ ст., сприятимуть всебічному науковому осмисленню історії дипломатичних відносин.

Ключові слова: Україна, простір безпеки, ЄС, ОБСЄ, історіографія, «українська криза», співробітництво.

З проголошенням незалежності перед Україною постало питання про налагодження зовнішньополітичних зв'язків, насамперед – співпраці з ЄС, Радою Європи, НАТО тощо. Процес інтеграції України в політичному, економічному, культурному просторі відбувається (і змінюється сьогодні) з певними труднощами, сповільнюється внутрішніми та зовнішніми ускладненнями перехідного періоду.

Основним чинником формування взаємин між нашою країною і Європейським Союзом є геополітика.

Геополітичне розташування України специфічне, бо знаходиться між двома великими об'єднаннями: європейським та євразійським.

Відштовхуючись від цього, наша країна розпочала налагоджувати плідну співпрацю з обома просторами. Активізуючи двосторонні дипломатичні взаємини у 2010–2011 рр., Україна збільшила свою участь у заходах ЄС і заявила про свою зацікавленість щодо співпраці у європейському спільному військово-просторі. Аналіз історіографічних праць розкриває аспекти та динаміку взаємин України та ЄС у безпековій площині, дозволяє краще зрозуміти ситуацію та мотивацію міжнародних гравців на світовій арені.

Мета дослідження полягає у виявленні та історіографічному аналізі наявного комплексу публікацій про українсько-європейські відно-